

Є. В. Федорова

Сумський державний педагогічний
університет ім. А. С. Макаренка

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

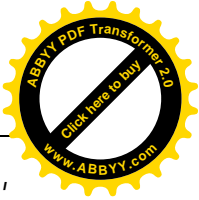
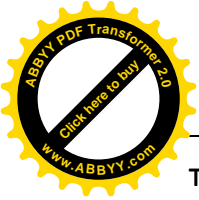
У статті розглянуто одну з найактуальніших проблем сучасної освіти – проблему формування і розвитку інтелекту студентської молоді. Проаналізовано поняття «інтелект» у контексті пізнавальної діяльності тих, хто навчається, проблеми, пов'язані з інтелектуальною діяльністю. Ключовою є запропонована ідея «інтелектуалізації освіти» як інструменту формування професійної компетентності.

Ключові слова: інтелект, розвиток та формування інтелекту, пізнавальна діяльність студентів, інтелектуалізація освіти.

Постановка проблеми. Однією з проблем, що потребує спеціальної розробки в контексті шкільного та університетського викладання, є проблема розвитку інтелекту. У засобах масової інформації, у науковому педагогічному співтоваристві, у колах батьків школярів та студентів зростає занепокоєність, пов'язана з інтелектуальною інфантильністю учнівської молоді та нав'язуваною їм картиною світу.

Проблема інтелектуальної дієздатності учнівської молоді не є новою. Крім того, вона не випадкова, оскільки стала результатом «ідеології» традиційних форм шкільної освіти, орієнтованої на екзаменаційні форми перевірки залишкових знань із програмних предметів. Загальновідомо, що у процесі екзаменаційних випробувань перевіряються предметні знання і розуміння їх зв'язків і відношень, тобто рівень пам'яті і логічного мислення, а не основні параметри інтелекту.

Становище з оцінками інтелектуального розвитку студентів ускладнюється ще й тим, що у філософії, логіці, психології відсутнє загальноприйняте розуміння феномену під назвою «інтелект», а численні дефініції цього поняття є похідними від різних психологічних концепцій, шкіл, напрямів і підходів до осмислення взаємозв'язку психіки, свідомості і мислення. Загальновідомими є такі підходи і напрями в дослідженні інтелекту: *соціокультурний підхід* (Дж. Брунер, Л. С. Виготський, М. Коул, А. Р. Лурія, С. Скрібнер та ін.), *генетичний підхід* (Ж. Піаже, У. Р. Чарлворз та ін.), *процесуально-діяльнісний підхід* (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, Л. А. Венгер, С. Л. Рубінштейн, Н. Ф. Тализіна, О. К. Тихомиров, та ін.), *освітній підхід* (З. І. Калмикова, Н. А. Менчинська, Р. Фейерштейн, К. Фішер та ін.), *інформаційний підхід* (Г. А. Айзенк, Е. Хант

та ін.), *феноменологічний підхід* (К. Бункер, М. Вертгеймер, Г. Глезер, В. Кьолер, Р. Мейлі та ін.), *структурно-рівневий* (Б. Г. Ананьєв, С. М. Величковський, М. Д. Дворянина, Є. І. Степанова та ін.), *регуляційний* (Р. Стренберг, Л. Терстоун та ін.).

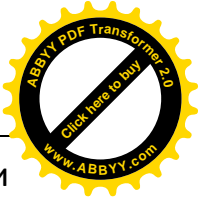
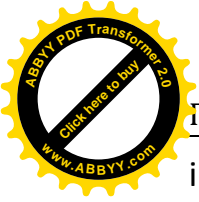
Аналіз актуальних досліджень. У сучасних психологічних і педагогічних дослідженнях особлива увага приділяється проблемі становлення особистості в цілому та формуванню і розвитку її здібностей зокрема. Так, питання співвідношення інтелектуальних і творчих здібностей, інтелектуальної активності як творчості особистості відображені в концепції інтелектуальної активності (Д. Б. Богоявленська). Значення особистісних і професійних якостей в інтелектуальній діяльності досліджували А. Брушлинський, І. Михайлова, Л. Мітіна, Л. Рожина, А. Садикова та ін. Особливості інтелектуальної діяльності, види креативної діяльності стали предметом уваги у працях Л. Єрмолаєвої-Томіної, В. Клименка, П. Кравчука, В. Рибалки, А. Сологуба, О. Тихомирова, С. Устименко, О. Яцка. Значна кількість досліджень присвячена проблемам співвідношення нормативного і креативного підходів до освітнього процесу (А. Бойко, Л. Кондрашова, І. Ладанов, О. Оберемок, В. Сластьонін, Р. Хмелюк та ін.). На сучасному етапі актуальними вважаються питання саморозвитку особистості (І. Єрмаков, В. Моляко), саморегуляції навчальної діяльності (І. Волощук, М. Гриньова, С. Рудаківська). Проблема розвитку інтелекту посідає чільне місце у працях В. Ф. Паламарчук.

Незважаючи на актуальність проблеми і постійні пошуки шляхів її розв'язання, майже відсутні дослідження, в яких пропонуються ефективні шляхи розвитку інтелекту і методики системної роботи з розвитку інтелекту студентської молоді.

Мета статті – розглянути окремі аспекти проблеми інтелектуального розвитку студентської молоді, проаналізувати стан формування інтелекту у вищій школі.

Виклад основного матеріалу. Оскільки ключовим для нашого дослідження є поняття «інтелект», то розглянемо детальніше його зміст. М. Л. Холодна визначає поняття «інтелект» у такий спосіб: «Інтелект – це специфічна для кожного індивіда форма організації його індивідуального ментального (розумового) досвіду, яка забезпечує можливість ефективного сприймання, розуміння й інтерпретації того, що відбувається» [8, 76].

На наш погляд, інтелект – це інтегрований стан усіх рівнів мислення:

ініційованого (викладачами), прецедентного (за способами й алгоритмами розв'язання предметних задач, пропонованих викладачем), проєктивного (рівня усвідомленого планування прецедентних умінь), логічного (першого рівня рефлексивного досвіду), рефлексивного, евристичного і діалектичного.

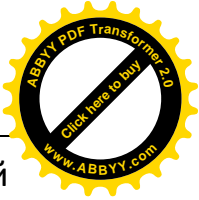
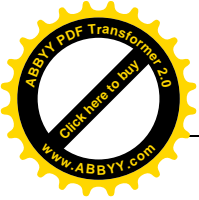
До змісту поняття «інтелект» ми відносимо: 1) компетентність; 2) широкий (загальний) кругозір; 3) гнучкість та глибину мислення.

Зупинимося детальніше на останній складовій. Глибина мислення передбачає можливість співвіднесення предметів мислення, що знаходяться у контактних, дистантних (причому не завжди усвідомлюваних) зв'язках і відношеннях: наприклад, ноги людини, крила птаха, хвіст і плавники риби, гвинт літака тощо; гнучкість мислення – уміння відходити від шаблонів (стереотипів) мислення, адаптуватися до нового, евристичність мислення. Глибина мислення – це актуальна сукупність розумових дій, що забезпечують процес мислення, а гнучкість – це організація динаміки мислення, найбільш оптимальна організація розумових дій в актуальних ситуаціях мислення.

Говорячи про завдання формування і розвитку інтелекту учнів і студентів, необхідно визнати, що воно ніколи не було пріоритетним для шкіл і вищих навчальних закладів. У державних освітніх стандартах і в міністерських програмах відсутня зрозуміла і переконлива картина теоретичної підготовки школярів і студентів з урахуванням нових векторів реформування освітньої системи. Ускладнює ситуацію ще й та обставина, що орієнтація на ЗНО (зовнішнє незалежне оцінювання) призвела майже до руйнування системності освіти і до її трансформації в натаскування на утилітарні вимоги до сучасних форм контролю.

Ще одним обтяжливим фактором є відсутність теоретичної бази інтелектуалізації освіти.

Відсутність теорії інтелекту певною мірою компенсується різними концепціями та монографіями і статтями, що їх презентують. Досить популярними, наприклад, є ідея розумної мінімізації змісту предметного навчання (навіщо на уроках біології відводити 32 години на вивчення черв'яків?), спроба замінити «надзавдання» освіти компетентністним підходом тощо. При цьому, як правило, ігнорується та обставина, що компетентність – це загальний і професійний інтелект. Зважаючи на викладене, компетентність можна розуміти як інтелект, обмежений формами професійного функціонування.

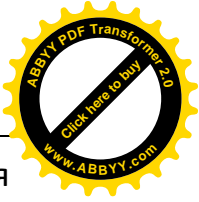
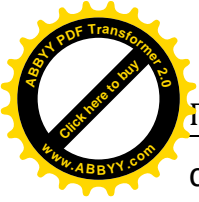

Наявність у сучасному науковому обігу багатьох теорій і концепцій інтелекту пояснює не тільки складність визначення поняття «інтелект», а й суперечливість щодо встановлення єдиних критеріїв оцінювання його рівня. Зазвичай у практичній діяльності ми визначаємо інтелект за рівнями відповідності мисленнєвих умінь учнів або студентів, що корелюють (або не корелюють) із цілями навчання, сформульованими в сучасній освітній доктрині, шкільним й університетським стандартами, які її презентують. Досить перспективною, на нашу думку, є спроба ввести в науковий обіг критерії розвитку мислення, необхідні як стартові шкільні потенції.

Методи, які використовуються у процесі навчання, можна подати трьома основними групами: а) розпізнавання суттєвих, достатніх і необхідних ознак і якостей явищ за допомогою спостереження, пробних перетворень, поділу на складові частини (аналіз) та їх об'єднання (синтез), порівняння, протиставлення, аналогії, абстрагування; б) розпізнавання закономірних зв'язків і відношень за допомогою спостереження, пробних перетворень, схем, ключових ідей і принципів, індукції і дедукції, сходження від конкретного до абстрактного, побудова «ідеальних» об'єктів та їх порівняння з емпіричними; в) розпізнавання правил й алгоритмів перетворення явищ. Спираючись на ці параметри пізнавальної діяльності, М. М. Поспелов і М. І. Поспелов [7] виділяють вісім критеріїв розвитку мислення:

- 1) ступінь усвідомлення операцій і прийомів мисленнєвої діяльності;
- 2) ступінь володіння операціями і прийомами мисленнєвої діяльності (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація, класифікація тощо);
- 3) ступінь уміння здійснювати перенесення усвідомлених операцій і прийомів мислення в різноманітні навчальні ситуації;
- 4) ступінь сформованості різних видів мислення та їх взаємне «перетікання»;
- 5) величина тезауруса нових знань;
- 6) динамічність, глибина, гнучкість, критичність, швидкість мислення;
- 7) уміння інтегрувати форми діяльності;
- 8) уміння творчо розв'язувати задачі.

Критеріями інтелектуальної зрілості можуть виступати особливості пізнавального потенціалу людини: 1) широта розумового кругозору (на противагу «закапсульованому» світосприйняттю); 2) гнучкість і варіативність в оцінці подій (на противагу чорно-білому мисленню); 3) готовність до

сприйняття незвичайної інформації (на противагу догматизму); 4) уміння осмислювати сучасне одночасно в термінах минулого (причин) і в термінах майбутнього (наслідків) – на противагу здатності мислити лише в термінах «тут і тепер»; 5) здатність виявляти суттєві, об'єктивно значущі аспекти досліджуваного (на противагу суб'єктивованій, егоцентричній пізнавальній позиції); 6) можливість мислити в категоріях вірогідного (на противагу ігноруванню можливості існування «неможливих» подій).

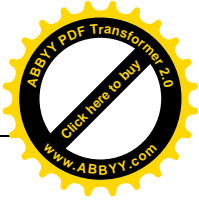
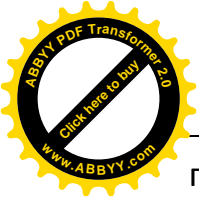
Проте інтелектуальний потенціал учнівської молоді залишається в основному незатребуваним у школі – начебто з огляду на вікові можливості школярів, в університетах – унаслідок ілюзій про те, що навчання автоматично здійснюється на рівні актуалізації інтелекту.

У процесі пізнавальної діяльності у вищому навчальному закладі основними завданнями виступають: 1) оволодіння предметним змістом навчальних курсів; 2) оволодіння операціональними вміннями, пов'язаними з професійним статусом. У сукупності це і забезпечує формування професійної компетентності. Проте навіть зазначені два завдання містять певні проблеми.

Прокоментуємо перше завдання. Послідовність і наступність щодо змісту навчання – як принцип дидактики – завжди перебували у полі зору методистів і вчителів. Проте щодо проблеми формування та розвитку інтелектуальних умінь загальноприйнятих систем і підходів немає. Отже, ідея наступності в розвитку мислення школярів і студентів заслуговує на особливу увагу.

Установлення системності і послідовності в розвитку інтелекту передбачає зв'язок із попередніми етапами (початкова школа) і наступними (перспективи розвитку інтелекту студентської молоді). Це ми вважаємо першою умовою створення системи розвитку інтелекту. Системний підхід до розвитку інтелекту – один із найефективніших, оскільки він забезпечує формування вмінь бачити, сприймати й уявляти як єдине ціле систему у всій її складності, з усіма зв'язками, змінами, об'єднуючи чотири різні, але взаємодоповняльні підходи – компонентний, структурний, функціональний і генетичний. Системність, на нашу думку, має стати основою для формування інтелектуальних умінь у вищій школі у процесі вивчення як спеціальних, так і психолого-педагогічних дисциплін.

Другою умовою успішності запропонованої системи є визначення сукупності (системи) прийомів мислення – як спільних для всіх навчальних

предметів, так і специфічних для кожного з них.

Відтак сферою розв'язання цих проблем є навчальний процес як контекст пізнавальної діяльності.

Висновки. Вихід з наявної ситуації ми вбачаємо в інтелектуалізації освіти, що потребує попереднього відбору змісту навчання, методики його засвоєння в освітньому процесі та експериментальної перевірки відібраного змісту та методики його викладання в реальному навчальному процесі. Особливий інтерес для цілей нашого дослідження можуть становити інтелектуально орієнтовані напрями дидактики та їх систематизація.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : [в 6 т.]. – 1982. – Т. 2.
2. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении / Давыдов В. В. – М., 1997.
3. Кабанова-Меллер Е. Н. Учебная деятельность и развивающее обучение / Кабанова-Меллер Е. Н. – М. : Знание, 1985.
4. Калмыкова З. И. Продуктивное мышление как основа обучаемости / Калмыкова З. И. – М., 1981.
5. Менчинская Н. А. Проблемы обучения, воспитания и психического развития ребенка / Н. А. Менчинская ; [под ред. Е. Д. Божович]. – М. : Институт практической психологии, 1998. – 448 с. – (Серия «Психологи отечества»).
6. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.
7. Поспелов Н. Н. Формирование мыслительных операций у школьников / Н. Н. Поспелов, Н. И. Поспелов. – М. : Педагогика, 1989. – 152 с.
8. Холодная М. А. Психология интеллекта: Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – [2-е изд., доп., перераб.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

РЕЗЮМЕ

Е. В. Федорова. Развитие интеллекта учащейся молодежи в современном образовательном пространстве.

В статье рассмотрена одна из наиболее актуальных проблем современного образования – проблема формирования и развития интеллекта студенческой молодежи. Проанализировано понятие «интеллект» в контексте познавательной деятельности обучаемых, проблемы, связанные с интеллектуальной деятельностью. Ключевой является предложенная идея «интеллектуализации образования» как инструмента формирования профессиональной компетентности.

Ключевые слова: интеллект, развитие и формирование интеллекта, познавательная деятельность студентов, интеллектуализация образования.

SUMMARY

E. Fedorova. Development of students' intellect in modern educational space.

The article touches upon one of the most urgent problems in modern education. It concerns with the formation and development of students' intellect. The author analyzes the notion of intellect via students' cognitive activity and studies the problems correlating with intellectual activity. The article suggests the idea of «education intellectualization» as a key tool for professional competence formation.

Key words: intellect, formation and development of intellect, students' cognitive activity, education intellectualization.